

Az állampolgári nevelés politikai tartalma.

Írta: KRISZTICS SÁNDOR.

A társadalmi élet, midőn osztályok és rendekre tagolt szervezetében külsőleges, materialis alapok szerint rendeződik, az ebből támadó összhangtalanság kiegyenlítése már tisztán szellemi kapcsolatok összehatása útján valósul meg. A társadalom fennmaradásához megkívántató összhangot lelki mozzanatok létesítik, melyek a társadalmat alkotó egyedek lelki életének határozott jellegű szervezéséből, az egyesek gondolkodásmódjának, barátaival, alá és föléje rendeltékkel szemben való viselkedésének bizonyos formájából, rokonok és idegenekkel való együttérzése és együttakarása lehetőségéből, mint közvetlenül az egyes ember tulajdonságaiban adott képességekből tevődnek össze.

A kezdetleges társadalmi alakulatokban, a közvetlen vérségi kapcsolaton felül, a nyáji szellem, az ú. n. spontán socialitás a végső kapocs, mely a centrifugális erőkkal szemben az egyest a köz, az összesség érdekeinek áldozatkész részévé, védelmezőjévé és munkálójává teszi.

De már ezen elsődleges társadalmi rend jellegét magukon hordó ösztönök fejlődése körül is sok fáradsága lehetett az embernek eredeti tulajdonságai leküzdésében. Habár fel kell tételeznünk, hogy a társadalomban élés az emberi tudat legmélyebb rétegeiben van megalapozva, mégis a társadalmi rend feltételeiben rejlő kötelezettségek, lemondások annyira távoliak arra nézve, hogy az emberek eredeti tulajdonságai legyenek, hogy azoknak csak bizonyos bele-nevelés által való állandósulását kell feltételeznünk. E tekintetben való, hogy a korábbi társadalmi fejlődés tárgyát legnagyobb részben gyakran brutális módon folytatott társadalmi nevelés képezte,

melynek egyetlen célja tulajdonképpen a felsőbbség előtti engedelmességre való képessé tétel, majd ennek kifolyásaképpen a sexualis erkölcsiség, az emberi élet tisztelete és a magántulajdon védelme volt, melyek mind mélyebben belegyökereztetve a társadalmi tagok ösztöneibe, annak alaptényezőivé váltak.

Mikor azután a társadalmi együttélés ezen természetesnek nevezhető alapjai már teljesen áthasonítottak s a vérszeretet tagadhatatlan eredeti volta mellett az emberi lélek architektúrájának alapjává váltak, csak akkor indulhatott meg az emberi lelki architektúra felépítményén való munkálás, annak tulajdonképpeni kiépítése a politikai élet szempontjából.

Az ember egy-egy népcsoport országló életének részévé, azt közvetve irányító, intézményeinek élvező tagjává válik. Ekkor indul meg lassan, sok fáradozás mellett az egyesnek mint önmagában is értékes s a közre nézve is becses alanyként való felfogása. De a görög és római világ örökké classikus demokratismusán kívül, mely tényleg részeltette az egyest politikai téren való szereplésekben és többé kevésbé lehetővé tette a politikai képzettség megszerzését nagyobb tömegeknek, hosszú századok folyamán csupán oly irányban történt a politikai nevelés terén haladás, mely a vezető osztály s főképp a fejedelem politikai kiművelését célozta. Minden felelőségnek egyetlen személybe való koncentrálása arra vezette a gondolkodókat, hogy miképp művelendő éppen az, ki annyi millió sorsának irányítására hivatott? A népbe csupán hiszékenységet tartottak belenevelendőnek, melynek értelmében az uralkodók, magasabb lények, mint a közönséges halandók, erőkkal rendelkeznek, aminőket az uralt osztályok megszerezni nem képesek s melyekkel szemben tehetetlenek.

A társadalmi evolutio menetében elkövetkezett ezután az az idő, mely végét szakasztotta azon korszaknak, midőn az uralom benső lényegében rejlett, hogy az uralkodó önmagát erősítve mind gyengébbé kívánta tenni urálijait. A nemzeti eszme előtörése volt az a mindent átható és átalakító tényező, mely a tudás útján haladt s FICHTE észszerű állama már az egységes nemzeti nevelés nélkül nem képzelhető el. Mikor ő megállapítja, hogy »ez az észszerű állam nem ala-

kulhat ki, nem építhető fel minden kéznél levő anyagnak mesterséges kikészítése által, hanem a nemzetet kell arra felhasználni«, akkor kifejezést ad annak is, hogy »csak az a nemzet, mely a tökéletes emberré nevelésnek feladatát a tényleges nemzeti jelleg művelése által megoldotta, csak az lehet azután egyike a tökéletes államoknak is.¹⁾

A nemzeti államok kialakulásával született meg az állampolgárság fogalma a maga teljes értelmi körével. A polgárok egyenként és összesen válnak a nemzeti öntudat alanyaivá, s nem mint előbb, egy személy, vagy egy-egy osztály viselte képét a nemzetnek.²⁾ Az általános nemzeti öntudat erősítése az egyes polgárok tudatának a nemzetivel való tömítése által vihető ezután keresztül s STEIN megállapítása, hogy »a szellemi erők és javak nagysága, minden egyes műveltségének mértéke, magának az állam műveltségének mértéke«, »ha a nép művelt, művelt maga az állam és megfordítva,³⁾ határozottan csak a nemzeti államokra áll. Midőn tehát az államoknak eminens érdekévé vált a nemzetinek ápolása, akkor annak keresztülvitele az állampolgárok nevelésében találta meg igazi területét. Az egyes nemzeti öntudata, individualitásának határozott nemzeti jelleg szerint való fejlesztése által nevelhető. Az emberi lelki-architektúrájának felső építménye kerül ez által művelés alá, vagyis az a terület, mely a társadalomban élés részben ösztönszerű, az emberi lélekben mélyen fekvő (unterbewusst) tartalmon felül, mint azt kiegészítő, tökéletesebbé, összhangzatossá tevő intellectuális természetű, (tehát oberbewusst) tér jelentkezik.

A nemzeti állam fogalmával kapcsolatos ezen fajta nevelés mind szélesebb körben és mind tágabb tartalommal való keresztülvitele mellett legújabbán több fontos körülmény emelte fel a szavát.

Az ipari fejlődés folyamán beállott minuciosus munkamegosztás, mely a munkást minden szellemi tevékenységet nélkülöző, csupán nyers utasítások mechanikus teljesítőjévé

¹⁾ FICHTE: Reden an die deutsche Nation. 6 Rede.

²⁾ Lásd bővebben a nemzeti államok kialakulására nézve »Nemzet és állam a keletkezés, fejlődés, viszony szempontjából« (Budapest, Grill, 1914.) című munkámat.

³⁾ LOR. STEIN: Innere Verwaltung. 2., 3., 1. (1886) 9. old.

tette, oda vezetett, hogy a munkások egy olyan osztálya létesült, mely képtelen felülemelkedni a durva megélhetési érdekeken. Állandó veszélyt feltűntető helyzet támad ez által, melyből származó bizonytalanság ellensúlyozása csak a művelődés terjedésével biztosítható, mely lehetővé tevén a napi foglalkozás egyhangúsága változatossá tételét, egyszersmind hatalmas segítséget nyújt a vagyoni különbségek miatt támadt ellentétes irányzatok lecsendesítésére is.

Egy másik körülmény, a nép mind nagyobb tömegeinek politikai jogokban való részesítése, mely ellenállhatatlan követelményként áll fenn mindenütt. Nem pusztán szólam többé, hogy mindannyian szabad emberek vagyunk, alkalmasak és méltók az érvényesülésre, hanem meg van ennek a folytatása is: mind alkalmasak vagyunk hatalmat producálni és kifejteni, adassék tehát meg erre a mód. Minden tekintetben jellemző az a megállapítás, melyet EXNER 1891-ben a bécsi egyetemen tartott rektori beszédében hangsúlyozott, hogy »a. XX. század a politika százada lesz; aki ebben növekszik fel, annak egyszersmind politikai műveltséggel is kell bírnia. A politikai erők és belátás legmagasabb fokú megfeszítése lesz képes csak megküzdeni a feladatokkal, a negyedik rendet minden súlyosabb válság nélkül szervesen beillesztve az állami testbe«.

Ki van jelölve a cél is: az eszményi democratia.

Ez BRYCE jellemzésében pedig a következőképpen fest: »Az ideális democratiában minden polgár intelligens, hazafias és önzetlen. Minden polgárnak egyetlen vágya, törekvése, a controvers helyzetekben a helyeset megtalálni, jelöltek versenyében a legrátermettebb mellett dönteni. Hazája alkotmányának ismerete által vezetve, képessé lesz az eléje terjesztett érvek felett ítélni és saját buzgalmát kielégítve lépni a választási urnához.«¹⁾ Az ideális demokratia mindenestre a legjobb formáját jelenti a demokraciának, mely az emberi természettel csak összeegyeztethető, s itt nem, mint államforma értelmezendő, hanem tágabb értelemben véve, a kormányzásnak bármely fennálló alkotmányos, tehát minden absolutismustól ment államforma melletti oly módját,

¹⁾ OSTROGORSKY: Democracy and the organisation of political parties. (1902.) BRYCE bevezetésével. I. kötet, 44. old.

mely az állampolgárok mind nagyobb számának biztosítja az uralmat és behatást az állami élet irányzására. BRYCE így gondolt demokratiája azonban oly magas fokot jelent, mely lehetséges volna akkor, ha a nagy tömeg, az emberek benső természete olyan volna, mint amilyennek ő már előre rajzolta: intelligens, hazafias, önzetlen. Minthogy azonban ettől még igen távol álló helyzetben van a társadalmat alkotók átlaga, a democratiának BRYCE-féle beállítása csak azt mutatja, hogy milyen volna a helyes demokracia, aminő eddig nem létezett még, de amelynek elérhetését biztosítani lehet, és pedig az emberek nevelésével, minél nagyobb tömeg birtokává téve azon feltételeket, melyek e demokracia fogalmához megkívántakat legalább megközelítik.

A népnek politikai jogokban való részesítése ezen eszményi demokracia felé közeledés szempontjából is, a tömegek felvilágosítása, nevelése, és pedig nemzeti nevelése által eszközölhető. E nélkül különben a politikai jogokban való részesítés csak igen külszines, látszólagos s mondhatni hiábavaló, ha nem vezet még jobban a helyzet elmérgesedésére. Az egyenlőség csalékony árnyékképpé válik, mely meg lesz esetleg az állami élet egyes mozzanataiban, tényleg azonban továbbra is nagy marad az egyenlőtlenség e téren, a hatalom, a vezetés ezután is a műveltebbeket illetvén meg, kik a vezetést úgy gyakorolják ezután is, mint előbb, a műveletlen tömeget számtalan esetben sivár agitatio labdájává téve, mint az eddig történt, s most csupán azzal a különbséggel, hogy most érdekesebb az ezzel való foglalkozás, amennyiben politikailag eredményesebben értékesíthető az elterítgetés. A demokracia nem gondolható igazi értelmében messze szét terjedt, mélyen megalapozott tudományosság, tehát a pártoskodási színezet és irányzatosság nélkül valóság minden jelét magán hordó műveltség nélkül. Sőt, ez teremtheti meg egyáltalában a demokracia lehetőségét. E nélkül a demokraticus alkotmány csak a csöcselék martalékát képező hanyatlás, melylyel szemben, hogy valóban haladásról lehessen szó, kell, hogy a polgárok nagy többségének architecturája bizonyos, mondjuk aristocraticus színezettel bírjon, vagyis az általános és nemzeti műveltség követelményei szerint kiképzett legyen.

Íme az általános műveltségi színvonal határozott emelése mellett, az állami élet átfogóbbá, tisztábbá, nemesebbé tétele azon területek, ahol az állampolgári nevelés hatásainak kifejtésére hivatott.

Az állampolgárban a jövő tökéletes személyiséget testesít meg: az államhoz tartozó összesek javát célzó belátás és ennek megvalósítására irányuló akarat által, meghatározott és ebben valóban tevékeny személyiséget.

A nép nagy tömege arra vezetendő, hogy a közélet helyzeteiben, a nemzeti országló élet viszonyaiban ne csak részt vegyen, hanem magának alkosson kiki saját nézetet, ítéletet az adott körülmények felől, hogy ez által egy meghatározott tisztán tárgyilagosságtól vezetett összakarát jöhessen létre, mely végül az egyesek tudatos cselekvéseiben jusson teljesülésre.

Ily irányú és lehető széleskörű nevelés kérdésének megoldása a legnehezebb nevelési problémák egyike, s benne a pusztán nevelés kérdése elválasztandó a tulajdonképpen állampolgári ismeretekre való tanítástól. Különbözik is nevelni és tanítani két különböző dolog. Nevelni az iskola kevésbé tud, mint tanítani, az intellectust kiképezni. Kétségtelen, hogy az ismeretek is nevelhetnek, vihetnek bennünket önfejlesztésünkben, önkiképzésünkben, önfegyelmeztségünkben, s a nevelés is tulajdonképpen ez, önfegyelmezés, célja, hogy az egyes tudja magát fegyelmezni; hogy bizonyos irányt, jelleget nyerjen. Pusztán ismeretek által azonban még nem nyerünk jellemet. Ismeretek által megtelik intellectusunk, de szívünk, akaratunk nem, az közömbös maradhat. Úgy, hogy nem feltétlenül azok lesznek a jó állampolgárok, akik legtöbbet tudnak közjogról, politikáról, közigazgatásból s egyéb állami tudományokból, hanem politikai szempontból is az állammal szemben való kötelességének tudatában levő, az állami élet viszonyaiban lelki fegyelmeztségével helyt álló polgárnak kell az állampolgári nevelés neveltjének lenni.

Tényleg nagyon kevés jut el a polgárok közül azon magaslatra, hogy maga magának megalkothassa az állam céljáról és eszközeiről a fennemlített képet. A legtöbbnek másokra kell bízniok, hogy helyettök politikailag gondolkodjanak, minek folytán állampolgári tevékenységeik irányra és

általában politikai nézeteik mindvégig a vezetők, illetve ezek ígéreteinek suggestiv hatalma alatt maradnak. De tovább: maguknál azoknál, kik olyan helyzetben vannak, hogy maguknak politikai nézeteket alkotni képesek, még valaminek hozzá kell járulni ahhoz, hogy ne csak gondolkodjanak, hanem nézeteik szerint cselekedjenek is. A kötelességérzet a prius a belenevelés tekintetében, hogy azután a politikai saját nézetek megszerzése, mint prosterius alapján a cselekvés bekövetkezzék. E kötelességérzet-nevelés pedig szorosan összefügg a hazaszeretet érzelmének folytonosan való ébrentartásával. A hazaszeretetének és a politikai műveltségnek viszonya azután olyan, hogy »a hazaszeretet politikai műveltség nélkül léghajónak tekinthető kormányozhatóság nélkül«¹⁾ hisz a puszta hazaszeretet vak, öndicsőítésre hajló, még a leghely telén ebbet is megtisztulva látó a honfiúi hév tüzeiben. Az állampolgári nevelésben rejlő hazafias hatalom és erős akaratnevelési jelleg pedig politikai művelés nélkül olyan, »mint kormányozható léghajó gyakorlott, szakavatott kormányos nélkül«,²⁾ amennyiben minden hazafiság mellett is az állami élet momentumaira vonatkozó önálló, saját akarat létesítésének alapja a politikai műveltség, amely nélkül az előbbi kettő, hazafiság és erős akarat melletti cselekvés épp úgy ki van szolgáltatva mások irányzásának, mintha azok akár meg sem is volnának.

Az iskolák azonban csak propileumokként jelentkeznek azon neveléshez, mely az állam intézményeinek felhasználása közben a felhasználók lelkében hagyott benyomások által létesül. A jó közigazgatás az alattvalók lelkében rendszertetet, a jó igazságügy törvénytiszteletet, a hadügy kötelességtudást ápol, nevel és így tovább, szóval az intézményekben való részvétel adja az igazi állampolgárba benevelendő tulajdonságokat s igazán ez nevel is azokra. Ha már most rosszak az intézmények, daczára minden iskolai művelésnek, az állampolgár kétségek előtt állván, vége van minden iskolai, politikai tárgyú belenevelés sikerének. *A legnagyobb nevelők tehát politikailag az állami intézmények lesznek.* Minthogy azonban való, hogy ismeretek hiányában levő ember nehe-

¹⁾ KERSCHENSTEINER: Der Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung. Leipzig, 1910. 19. old.

²⁾ U. o.

zebben érti meg az intézmények jól való összefüggését, azért itt a tanítás terén nyílik meg a helye az iskolának állampolgári ismeretek közlésére. S így tulajdonképpen inkább állampolgári ismeretek tanításáról kellene mindig szólnunk, mint állampolgári nevelésről, mert hisz nevelni majd az állam intézményei fognak.

Állampolgári ismeretek ily iskolai közlése lehető tökéletes keresztülvitel tekintetében azonban sok nehézség előtt áll. Számos mozzanat van ugyanis, mely az alkotmányos állami élet keretén belül éppen az összesség érdekeiben rejlő különbözőség következtében szembe helyezkedik az egységes jellegű ilyenmű művelés lehetőségével. Itt van mindjárt a fejlett pártélet, mely midőn az embernek tökéletes, tehát a pártokon felül álló neveléséről van szó, szinte kikerülhetlenné teszi, hogy legalább értékes párttagok is ne nevelődjenek egyúttal. Minden pártoskodó vagy egyéb társadalmi különbségek jegyeit magán hordó művelésen kívül állónak kell lennie az állampolgári ismeretek közlésének, s egyedül arra kell irányulnia, hogy tiszta tárgyilagossággal szigorúan, minden irányzatosságtól menten világosítson fel a valóságokról az állami élet mozzanatait és a társadalmi élet kiegyenlítendő ellentéteit illetőleg.

Bár való, hogy igazán tárgyilagosságok sohasem lehetünk, de törekedni lehet erre és kell is, mert csak így lesz legmagasabbrendű ereje az embernek tudományt létesítő esze. Tény pl., hogy a történelem, vagy általában a társadalomtudományok nem rendelkeznek oly biztos alapokkal, mint aminőkre a természettudományok helyezve vannak; de mégis tudományokká lettek, és pedig oly módon, hogy komolyan törekedtek a mindig változatlan igazság kutatására, anélkül, hogy kérdezték volna, kiknek hasznára, vagy kiknek kárára szolgál majdan a kutatás eredménye. Ennyinek kell legalább is lehetőnek lenni a politikai művelés terén, ennyire legalább is lehet az objectivitás határai között maradni. Az állampolgári művelésnek nem szabad lesülyednie politikai vagy társadalmi pártszerű kiműveléssé, hanem ennek tárgya éppen olyan tudományt kell, hogy alkosson, mint a többiek, azaz általános igazságokat tárgyzót.

Amint e politikai művelés pártpolitikai színezetet nyer,

jóteköny hatása az állami élet színvonalának emelésére elveszettek tekinthető. A legtöbb pártpolitikus és egyszerű párttag nem ismer más állami eszményt, mint a sajátját, nem ismer más államcélzt és más eszközöket ennek megvalósítására, mint a pártja által megállapítottakat. Minden törekvése, ezt a nézetet tenni kizárólagossá. Ezzel szemben az igazi állampolgár az államról való saját eszmeköre minden szilárd-sága mellett is, tisztában van azzal, hogy a modern alkotmányos államban létező gondolat- és lelkiismeretszabadság képezi az állami erő velejét, hogy ennél fogva a becsületes szembelyezkedés, ellenvéleményen levő nézetek is jogosultak, mert az államban minden a kölcsönös megértés és kölcsönös kiegyeztetés tényén nyugszik tulajdonképpen s az egyes külön érdekei is legjobban az összesek érdekeinek kiegyeztetése által őriztetnek meg.

Kétségtelen ugyan, hogy az állampolgári nevelésnek igen bő socialpaedagogiai tartalma számos oly tényezőt foglal össze, melyek külön-külön is besorozhatók e fogalom alá, mégis midőn főképp az állami élet színvonalának emelését, a nemzeti erő fokozását tűzi ki célul ez az irány - pedig KERSCHENSTEINER ¹⁾, FOERSTER ²⁾, LANGERMANN ³⁾, FRESENIUS ⁴⁾ definitiói végeredményben mind ezen mozzanat körül helyezkednek el, - akkor tulajdonképpen *a politikai művelésnek, az*

¹⁾ KERSCHENSTEINER: Der Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung. Leipzig 1910. 31-32. old. »Az állampolgári nevelés célja erkölcsös kö-zület megvalósítása, mely eszménye a cultur- és jogállamnak.«

²⁾ F. W. FOERSTER: Staatsbürgerliche Erziehung. Leipzig 1910. 7. old. Állampolgári nevelés alatt oly nevelést ért, »mely az egyest arra vezeti, hogy saját érdekeit és meggyőződését, mint saját szűkebb társadalmi kö-re érdekeit és felfogását mindig úgy képviselje, védelmezze, hogy a magasabb állami egység és rend ez által nem hogy felbontassék, hanem még mélyebbé, •erősebbé, szilárdabbá váljék.«

³⁾ JOH. LANGERMANN: Der Erziehungstaat nach Stein-Fichteschen Grundsätzen. Berlin 1910. »Tervszerű behatás a tanulókra, hogy alkal-massá tétessenek arra-, hogy lehetőleg tökéletes polgárai legyenek a jövő alkotmányos államának.«

⁴⁾ S. W. FRESENIUS: Ueber staatsbürgerliche Erziehung. 1910. Kultur u. Fortschritt. 331. szám. 3. old. »Az állampolgári nevelés a német embernek művelése a tisztánlátás és ítélőképesség szempontjából, melyek képessé teszik arra, hogy mint a társadalom, a község, az állam tagja, kötelességét úgy teljesítse és jogait úgy használja, hogy mindez ezen tár-sadalom javára szolgáljon.«

állampolgári ismeretek közlésének mozzanata által válik különösen jellemezhetővé; tényleg ez az a plus, mely a minden egyéb paedagogiai irány fölé emeli.

Ahol az állampolgári nevelés eddig megvalósításra talált, mindenütt a politikai művelés adja meg jellegzetes színezetét.

Így van ez Dániában, ahol felső népiskolának nevezhető az a tér, mely az állampolgári nevelés zömének helyét ad. Hetven ilyen intézet van itt, melyeket az utóbbi időben évenként átlag hétezer tanuló látogatott, legnagyobbrészt 5-7 hónapig tartó téli cursusokon. A tanulók 70%-a paraszt fiú és leány, kézműves, szolga és iparos inas volt, kik csupán elemi iskolát végeztek. Legutóbb a katonai hatóságok activ altiszteket küldöttek egy-egy cursusra ide, igen szép eredmény elérése mellett. Az intézetek benlakásra vannak berendezve, s a minden irányú együttes érzelmekeltés a főható eszközük. Öntudatos, jó dán és melegszívű keresztény nevelése a cél. Gyönyörű lehet valóban egy-egy ilyen intézet benső élete, mint azt HOLLMANN leírja¹⁾ a maga rendszeres-életével, folyton fel-felhangzó énekeivel, az előadók érdeklődést kiváltó, új erőket ébresztő előadásával. Érdekes, hogy pl. a félévek végén utánczó képviselőválasztást rendeznek, lejátszva annak minden előzményeit, szónoklatokkal, újságcikkek szerkesztésével, s végül komolyan meggondoltan szavaznak.

A fiatalabb korú tanulók (11-16 év) állampolgári neveléséről az F. D. F. (Frivilligt Dreng-Forbund) »szabad gyermekegyesület« gondoskodik, melynek célja 1. dán, 2. keresztény, 3. életerővel és kedvvel telt gyermekek teremtése. A tanítói kar elsőrendű gondoskodásban és tökéletesen kivitt állampolgári nevelésben részesül. A középiskolákban az állampolgári ismeretek tanítása, a »Samfundslære«, az 1906. decz. 1-iki gymnasiumok számára szóló rendelet szerint kiterjed a jelen állami és községi igazgatásnak, az alkotmánynak és Dánia gazdasági helyzetének előadására. Emellett ismerniök kell a tanulóknak fővonásokban a svéd és norvég alkotmányt és közigazgatást is. Az állampolgári ismeretek tanítása lehetőleg összekapcsolatik a történelemmel, de az

¹⁾ HOLLMANN: Die dänische Volksschule und ihre Bedeutung für die Entwicklung einer völkischer Kultur in Dänemark.

utolsó tanévesekkel, minden körülmények között, újból átvételre talál.¹⁾

Dániában ma az a helyzet, hogy az állampolgári ismeretek tanítását a népiskolákra is ki akarják terjeszteni s még erősebben kívánják az önfeláldozó hazaszeretetben gyökerező kötelességtudásnak előtérbe helyeztetését. A »Danemarks-Samfundet.«

Kétségtelenül csak jóra vezethet ez az irányzat, ha nem jut benne majd túlságosan előtérbe a Chauvinismus réme. De a hazaszeretet fejlesztésének nem feltétlenül ez a következménye, s mindaddig, míg az általános emberi határai között mozog, addig csak nagy érték lehet a nemzeti lét erősítésére.

Dánia egységes nemzeti állam, s mégis mily erővel munkálkodik nemzeti erősítésén, jó hazafiak nevelésén. Annál inkább megtaláljuk ezt Svájcban, ahol három nemzetből forrott ki egy negyedik, s ahol az utóbbinak ápolása a fő cél. Jóllehet, itt a 2ó kanton mindegyike a szövetségi alkotmány 27. §-a alapján a tanügy tekintetében teljesen autonóm, s így megtehető eltérések vannak a berendezkedések szempontjából, mégis a fő jellemzője a svájcki tanügynek az állampolgári művelés fontos ténye, melynek az elemi tanításban a 4-6-ik osztályú tanulók mindenütt egyenlően vannak alávetve. Az alapviszonyokban teljes egyenlőséggel van keresztül vive a szigorúan nemzeti, azaz svájcki szellem és jelleg a tanításban. Az iskolák és tanintézetek sokfélesége mellett is a kiművelés menete a hazáról való ismeretek széles alapján épül fel.

A népiskolai állampolgári nevelés mellett itt is a továbbképző iskolák adják meg a rendszeres állami ismeretek megszerzhetését. Ezek látogatása majd minden kantonban kötelező.²⁾

¹⁾ A legismertebb dán állampolgári ismereteket tartalmazó könyv a MUNCH, egykori igazságügyminister könyve, mely háromféle kiadásban kapható: a legkisebb a »Társadalmi ismeretek kis tankönyve« (2. kiad. IP 10.) 46 oldal terjedelmű, s 50 öre az ára; a középső a »Samfundskundskab, Mindre Lærebog« (3. kiad. 1909.) 105. old. 1 K 50 öre, a harmadik formája 170 oldal terjedelmű (4. kiad. 1908.). Emelett CHRISTENSEN, JENSEN, LÜTZHÖFT könyvei a leghasználtabbak. Bővebben CHR. GRÖNDAHL: Staatsbürgerliche Erziehung in Dänemark. Leipz 1911. 33-38 old.

²⁾ Itt is vannak kitűnő, állampolgári ismereteket tartalmazó könyvek, mint pl. BÜRKLII: Verfassungskunde für Schule und Haus (Bern 1906.). DROZ: Der bürgerliche Unterricht, mely francia és olasz nyelven is megjelent. Többet felsorol RÜHLMANN: Die Idee der staatsbürgerlichen Erziehung in der Schweiz ez. művében. (Leipzig 1911. 20-22 old.)

Nevezetes missiót töltenek be a nagy számban levő torna-, lövész-egyletek és dalárdák, melyekben mindenütt a legtisztábban buzog a hazaszeretet éltető ereje, s a nemzeti erő fejlesztésének vágya. Végül még egy érdekes intézmény emelendő ki a Svájc nevelési berendezéseiből, s ez az előzetes katonai képzés és az újoncz vizsga. Az iskolából kilépő ifjú, mindjárt a katonai szolgálat előismereteinek megszerzésére nyer alkalmat és pedig önkéntes tanfolyamokon fegyverzet nélkül (turnersche Vorunterricht.), önkéntes cursusokban felfegyverkezve (bewaffneter Vorunt.) és önkéntes lövész-cursusokban (Kurse für Jungschützen)¹⁾ Ezekben a tanítási órák száma 50, legfeljebb 80 évenként, s a bennök való részvétel által kitöltődik az az űr, mely az iskolából ki, s a hadseregbe belépés között gyakran oly romlasztólag hat az életbe kilépő ifjúra.

Ily nevezetes előzetes művelés folytán lehetővé vált az újonczok, az összes állításkötelesek külön megvizsgálása, nemcsak egészségi, hanem mondhatni athletikai képzettség és tanulmányi előhaladottság tekintetében is. A vizsga szó- és írásbeli, s kiterjed az alapismereteken kívül az állampolgári ismeretek megvizsgálására is. Athletikai szempontból a távolugrást, súlyemelést és a futási képességet mérik meg, úgy hogy a hadsereg rögtön abban a helyzetben van, hogy egészen tisztán látja az újonnan bekerülők képességeit úgy intelligentia, mint testi, ügyességi képességek szempontjából is. Az állampolgári nevelésnek ily kitűnő szervezete mellett látható igazán tisztán, hogy miképp sikerült itt a három külön nemzetből egy mindannyi okát összefoglaló svájci nemzetnek kialakulnia, mily czéltudatos munkálás tárgyát képezte itt főképp és elsősorban az állampolgári tulajdonságok egy irányú fejlesztése, a politikai képzettség mind szélesebb rétegekben való terjesztése.

Németalföldön szintén határozott szervezettel bír az állampolgári nevelés, melynek főtere itt is az ismétlő iskola (herhalings onderwys) azok számára, kik az elemi képzésen túl vannak. Ez iskolák látogatói rendszerint foglalkozásban levő ifjak, s itt egyéb alapismereteken kívül megismerkednek

¹⁾ Bővebben: RÜHLMANN i. m. 53-54. old.

az állam alkotmányával, közigazgatási beosztásával, a törvényhozás menetével és az államjog egyes alaptanaival. Ez az állampolgári művelés helyet foglal a középiskolai berendezkedésben részben mint külön tárgy, részben a történelemmel kapcsolatosan előadva.¹⁾

Még a franciaországi állampolgári nevelést említjük fel, hogy lássuk, mily könnyen állhat be a véglet e téren, tökéletes állampolgárok helyett dühös, fanatikus hazafiakat nevelve, a magasabb fokú erkölcsi jelleg bizonyos fokú hiányával.

Mikor 1870. szept. 4-én a második császárság széthullott Franciaország teljes megalázása mellett, akkor az új köztársaságnak demokratiizmusa, mint THIERS, akkor vezető államférfiú jellemezte, egy conservatív republica, jó emberek köztársasága volt. A főgond arra helyeztetett, hogy a francia állam léte és függetlensége biztosíttassék és elveszett hatalmi helyzete Európában visszazereztesse. Az első évtizedekben a »patrie« valóságos varázsige, melylyel szorosán össze van kapcsolva a revanche eszméje a barbár győzők felett. »Pour la patrie par livre et par l'épée« jelszavára élesen felel Gambetta: »Faisons une nation armée et instruite«, teremtünk nemzeti hadsereget és tanítsunk, valóban ez a vágyak megoldásának egyetlen való módja.

De a fellépő pártellentétek ennél tovább vezettek. A conservatívok és klerikálisok törekvése, hogy a szerintük csak ideiglenes államformából vissza kell térni a monarchikusra, a tiszta demokratia híveinek elkeseredett ellenkezésére talált, s az utóbbiak mindent elkövettek, hogy a köztársaság demokratikus eszméjét fentartsák s erre főszeközül az iskolát szemelték ki. így lett a mai francia közoktatás harcok szülőtte és pedig a köztársaság léteért való harcnak általában, a köztársaság benső létét fenyegető pártok elleni harcnak, s végül az egyház elleni harcnak. A 80-as évek iskolai törvényhozása Jules Ferry alkotásaként a laizált állami iskolához vezetett. (1886. oct. 30. Loi sur la laïcité de l'école.) »Kathechismus, socialismus, – mondotta THIERS – közbenső út nincs«. Az új törvény ténylegesítette azt az állapotot, hogy a demokratia az erkölcsi nevelésnek nevezetes tényezőjét kizárta a néptanítás

¹⁾ P. OSSWALD: Die Staatsbürgerliche Erziehung in den Niederlanden. (Leipzig 1911.)

köréből. De tovább menve, a köztársasági államformát állítva a legmagasabb piedestálra, a legélesebb pártszínezetet nyert az egész nevelés, mely mint ilyen, távolról sem fáradozik tökéletes állampolgárok nevelésén úgy, mint azt a lélek összhangzatos fejlesztése megkívánná. Bár a laikus erkölcsi tanítás mellett előtérben áll az állampolgári ismeretek közlése, és pedig elkülönített alapon, mint külön tárgy, úgy az elemi tanításban a három fokon, (7-9, 9-11 és 11-13 évesek), mint az u. n. écoles primaires supérieures-ben, mondhatni középiskolákban, ahol állampolgári ismereteknek évi 20, jogi ismereteknek 30 és gazdaságiaknak évi 20 óra van szentelve, mégis sok kívánni valót hagy maga után ez az állampolgári nevelés a tökéletes állampolgár fogalmi körét illetőleg. Telve vannak ugyanis még most is az állampolgári ismereteket tartalmazó tankönyvek az öndicsőítés és minden egyéb megvetésének spóráival, s ezek mellett még ma sem múlt ki teljesen a revanche utáni lihegés és ennek az ifjú lelkekbe mintegy hivatalosan való beoltása. Nem maradt el azonban ezzel szemben a visszahatás és pedig két irányban: az általános emberi megvalósítást célzó józan szempontból és az antimilitarista, nemzetellenes irányzatok éppen riktó ellentétes végleteképpen.²⁾

Ami Franciaországban ily túlhajtás az állampolgári nevelés terén, az teszi tulajdonképpen az állampolgári nevelést egy másik szempontból az értékesség tekintetében igen kérdésessé. A tökéletes állampolgár nevelése kizár minden napi politikai tartalmú színezetet épp úgy, mint nagyobb jelentőségű irányzatosságot, abban a politikai művelés csak mint általános alapelvek ismertetése foglal helyet. Amint ezen tovább megy, vagy a Chauvinismus színét ölti magára, vagy nem érvén eddig el egyszerű párttagok nevelésének színhelyévé válik.

A nemzeti érzés erősítése minden nemzeti oktatásnak eddig is tárgyát képezte, összefügg ez a nemzeti állam fogalmával. A most feltörtető állampolgári nevelés irányzata a nemzetinek ezen nevelését külön kívánja munkálás tárgyává tenni és pedig úgy a politikai képzettség terjesztése, mint egyéb erre ható tényezők kihasználása által.

²⁾ HERVÉ-nél a nemzeti lobogó már mint trágyadombra való törlőrongy szerepel. Lásd CONCHA: Megint jelszavakról. 1907.)

Dánia, Svájc, Németalföld élénken bizonyítják, hogy ezen intézmény valóban a nemzetinek erősítésére vezetett, s így érthető az a törekvés, melylyel Németországban ma ezt a témát körülveszik, jelszavá téve azt a bekövetkezendő közoktatási reform kivitelében. Jelenleg egymásután jelennek meg a »Bürgerkunde«-k, elsőrangú szerzők, egyetemi tanárok fáradoznak azon, hogy minél érthetőbb, áttekinthetőbb és tartalmasabb képét szolgáltatassák az állami étellel összefüggő viszonyoknak s a Németbirodalom specialis nemzeti jellege szerinti állapotának, múltjának és jövőjének.

Ausztriában, ha nem is olyan élénken, de szintén megvan ez az irányú törekvés, a sikernek természetesen kevesebb jegyével, mint a nemzeti anyagára nézve mégis egységesebb Németországban. Itt már nem lehet tovább menni iskolákban a nagy osztrák eszme ápolása érdekében, mint eddig elmentek, most már csak visszafelé van az út nyitva, helyet engedve mindjobban a nemzetiségi nyelvnek és ezrei nemzetiségi polgárok nevelésének, mert minden esetre nehezebb nagy osztrák állampolgári kötelességekre nevelés egyes nemzetiségi nyelven, bár ez nem lehetetlen magában véve. Élénk példa erre a Svájc, ahol az egyes nemzetek nyelvén vesik a svájci tökéletes állampolgár képét a tanulók lelkébe, minden nehézség nélkül. Ausztriában természetesen más a nemzetiségi kérdés háttéré, múltja, mint a Svájcban volt, úgy hogy itt a nagy osztrák eszme ma az állampolgári nevelésnek csupán pártszerű jellegét hordhatja magán, mely így, mint láttuk, állampolgári művelés tárgyát nem képezheti, hanem csak erőszakos úton hajtható végre, éppen ellenkezőt teremtve ezzel, mint ami e nevelési irány eredeti célja.

Ausztriában különben az egyes nemzetiségek széleskörű autonómiájában az állami élet bizonyos intézményeinek különböző jellegű berendezése oly biztosításra talált, mely lehetővé teszi az intézmények egységes jellegű nevelő hatását, hanem annál inkább mozdítja elő a nemzetiségi polgároknak nemzeti különbözőségük tudatának erősödését.

Anglia és az Egyesült-Államok a nemzeti erő fejlesztése tekintetében nem szorulnak mondhatni különleges utak-módok felhasználására, mégis kiemelhetők nevelési rendszerükben egyes idevonatkozó pedagógiai sajátosságok.

Angliában éppen az intézményekben gyökerezik az állampolgárok politikai műveltségének magas foka. Itt ellentétben a continens többi államaival, az iskola inkább nevel, mint tanít: az erkölcsök a jellem, az akarat fejlesztésére és a test edzésére van fektetve a főszó, s nem az ész fejlesztésére. Politikai művelésről, állampolgári ismeretek közléséről az iskolákban alig van szó.¹⁾ A hagyományos szigorú törvénytisztelet, az intézmények állandó, keveset változott mi-volta és kipróbált jósága adják meg a politikai műveltség jellemzőit az egyes polgároknak. A nemzeti erő fejlesztésének tekintetében itt nincsenek mondhatni mesterséges eszközök, állampolgári ismereteknek, minden polgár fejébe tanítás útján való beplántálására, hanem az ez irányú kívánalmakat az intézményekben való részvétel által szerzik meg a polgárok.

Az Egyesült-Államok demokratiájában azonban szintén nem hiányzik az állampolgári ismeretekre tanítás. Az Unió igen vigyáz arra, hogy nemzetiségi tömörülés, kebelén belül, ne jöhessen létre. Ennek elérésére szolgál egyik eszközként a politikai művelés, melynek nemcsak az iskolákban adtak helyet, hanem még a honosítandóknak is sok államban egyenesen vizsgán kell bizonyosságot tenniök amerikai állampolgári ismereteik meglételéről, mert csak a vizsga sikeres letétele után vehetők fel az amerikai honpolgárok sorába.

Midőn az állampolgári nevelésnek ily alkalmazásai a nagy államok keretében mint a nemzetinek feltétlenül erősítő tényezői előttünk állanak, szerény vágyakozás hangján tolu előtérbe a kérdés, vajjon hazánk olyan erős-e nemzeti alapjaira nézve, hogy nem szorul ily fajta berendezkedésekre? Bizonyára, el kellene itt is a céltudatos tevékenység, határozott jellegű nemzeti állampolgári művelés, mely nem zárna ki a nemzetiségi nyelven való tanítást, sőt az erőszakos magyarosítás mellett, mely különben is csak részszerű, csak nyelvi magyarosítás, a magyar nemzeti állameszmének és magyar nemzeti állampolgári kötelességek intenzív hirdetésének nyújtana lehetőséget, és pedig az illető nemzetiségi nyelven. S bizonyára ez volna a helyes út, mely valóban megoldáshoz vezetne, ellenállóbbá téve a nemzetiségi népet

¹⁾ Lásd bőven: FELMÉRI LAJOS: Az iskolázás jelene Angolországban. Bp. 1881. 1-2. kötet.

az állandó izgatással szemben, melynek legfőbb kapaszkodó pontja különben is a nyelvi elnyomás ténye, s a legkönnyebben megfogantató ereje éppen azoknak tudatlanságában rejlik, kik ezen izgatás alanyai.

A nyelv nem teszi ki a legkevésbé sem az állampolgári tökéletességet, megmondotta ezt már SZÉCHENYINK igen világosan, – valóban helyes utat jelöl ki tehát az állampolgári nevelés, mikor az általános emberi hirdetése mellett nevel a nemzet számára polgárokat, saját nyelvén tanítva a nemzetiiséget befogadó államának minden irányú ismeretére, azzal szemben való kötelességeinek okadatolt ismerésére, szóval az idegen nyelv megett egy új, jellegzetes kötelességi kör tagjává, s így igazi honpolgárrá téve az illetőt. Ennek nálunk annál is könnyebben lehetne lefolynia, mivel nemzetiségeink állandóan hangoztatják, hogy nincsenek bomlasztó törekvéseik, aminek következtében méltán vállalhatják fel a nevelésnek ily irányú berendezését.

A magyar nép maga, úgy szokták mondani, politizálásra született. Meg van benne minden hajlandóság és érzék a politikai mozgalmak iránt, itt valóban nagy szolgálatokat tenne a tárgyilagos politikai művelés a fogalmak tisztázása körül, ami közvetve feltétlenül kihatna az általános kultúr-színvonal emelésére.

Midőn tehát az állampolgári nevelés politikai kihatásai felett ítéletet mondunk, el kell ismernünk, hogy hehyesen keresztülvive, nagy szolgálatot tehet nemcsak a nemzet erősítésének, hanem az általános társadalmi érintkezés biztosságának és összhangzóságának. De ezen kívül is számos irányban érezteti jóltevő hatását a jelenben a pártélet javítására, a jövőben a democraticus fejlődés szélsőségeinek lehető kiegyenlítésére. Ezekkel szemben csak a kivitel nehézsége áll, mely egyrészt végleteknek ad igen könnyen helyet, másrészt az eredményesség tekintetében sok függ a tanulók befogadó képességétől, közvetve az egész társadalomnak e neveléssel szemben való magatartásától. A legnehezebb ezenkívül annak kivitele, hogy valóságos nagy jellemek kerüljenek ki legalább nagy többségben az iskolából, kik a majoritás nyomásával szemben saját egyéniségük szerint legyenek képesek cselekedni, pedig ez az állampolgári nevelés főkövetelménye.

Ebből a szempontból azonban, – mint láttuk, – nem is annyira az iskolának vannak feladatai, mint inkább az állam intézményeinek, mert azok jellemzői mintegy visszatükröződnek a polgárok lelkében, midőn azok szerint járnak el. S ha már most ismételt felhasználásnál, gyakorlásnál az intézmények mindig jó eredményre vezették a felhasználót, ha az intézményekben meg volt a tekintély igazi ereje, az előlük való kitérhetés lehetetlensége, akkor az intézmények mindezen jellemzői a legélénkebben kihatnak arra nézve, hogy a polgárok tulajdonságaira, az állammal szemben elfoglalt álláspontjaira oly irányban gyakoroljanak benyomást, hogy azokat igazi honpolgárokká formálják a szó nemes értelmében.

Hazánkban az intézmények nevelő hatása, azoknak éppen nem eszményi mivolta következtében, igen kérdéses, úgy, hogy annak mintegy mesterséges pótlásaképpen az állampolgári ismereteknek az iskola útján való terjesztése lesz mind indokoltabbá. De ahol az analfabéták száma még oly nagy, mint nálunk, ott még e körül van előbb elég sok tenni való, hogy azután tovább lehessen menni, hogy valóságos jellemeket lehessen nevelni. E körülmény mintegy idegenné teszi előttünk az állampolgári nevelésről való olyan gondoskodást, mint aminőt külföldön, különösen pl. Németországban lezajlani látunk. Nem igen tudjuk értékelni e nevelés széleskörű politikai kihatásait, éppen mert nálunk a helyzet nincs oly mértékben előkészítve az általános műveltség szempontjából, mint nyugati szomszédainknál. Nálunk nem lehet a nagy általánosságot tekintve oly alapokra támaszkodni, mint az említett államokban.

De vajjon ez egyszersem azt is jelenti, hogy a megfelelő alapokkal rendelkezőkkel se törődjünk, hanem maradjunk meg az állapotok pusztá szemlélésénél, a külföldnek legfeljebb csodálásánál! Azt hiszem nem. Hazánkat is magával ragadja a fejlődés szükségessége, mely jelenleg a politikai jogoknak mind szélesebb kiterjesztését követeli elsősorban s bizonyára nem lenne oly sok nehézség a megoldhatóság kérdése körül, ha más volna az általános műveltségi színvonal ha olyan volna, melytől bizalommal lehetne várni a nemzet országgló életének minden irányú biztosítását. Az elmulasztot-

tak pótlása azonban még az államok életében is oly követelmény, mely nélkül a következmény mindaddig gyenge alapon marad, míg a közbenső elmulasztott feladatok meg nem oldatnak.

Az állampolgári ismereteknek mind szélesebb körű és tökéletesebb képet nyújtó közlésének keresztülvitele volna már most hazánkban az első lépés, melylyel az állampolgári nevelés pályafutását megkezdhetné. S e tekintetben hazánkban is első sorban alapos, népszerű kézikönyveknek a közhasználatban való megjelenése volna kívánatos, melyek minden tekintetben felette álljanak az eddig létező elemi-, tanonc- és polgári iskolák számára szolgáló vagy középiskolai történelemkönyvek végén néhány oldalra terjedő állampolgári ismereteket magukban foglaló művek tartalmán.

Összefoglalandók volnának itt nemzetgazdasági alapismeretek; elméleti társadalom- és államtani ismeretek; ezek után a magyar közjog fejezetei; a nemzetközi jogi rész, Ausztriával való kapcsolatunk; azután a magyar közigazgatás fontosabb ágazatai, a pénzügy, különösen az adóügy, végül áttekinthető statisztikai táblázatokban az ország helyzetének képe. Az alsófokú iskolák számára egyszerű, rövid kézzelfogható ismertetésben, úgy talán mint ma megvan, szak- és középiskolákban már felsőbbfokú, teljesebben – kidolgozott tankönyvek, – míg a nagyközönség, a felnőttek számára szintén népszerű, de még bővebb tartalmú művek állnának rendelkezésre.

Az állampolgári ismeretek közlése azután nem maradna meg pusztán mai fokán, elemi iskolák felsőbb osztályaiban, tanonc- és polgári iskolákban, hanem szigorúan keresztülvendő a középiskolákban és a többi szakiskolákban, különösen kereskedelmi iskolákban, melyekben a keresztülvitel annál is könnyebben eszközölhető, mert van közigazgatási és jogi tanítás, ahol helyet talál a közjog is röviden s így csak mindezek pontos kiegészítéséről lenne szó. Szakiskolákban, melyek legtöbbször a tanulók végső kiművelését végzik, onnan további tanulásra csak kevesen szánják el magukat, minden körülmények között külön tárgyként kellene az állampolgári ismeretek közlésének helyet szorítani, míg a középiskolákban esetleg a történelemmel kapcsolatosan, bár itt is ajánlatos

volna az állampolgári ismeretek lényegének külön tárgyként, esztendőnként felosztott részekben való előadása. Megnyitandók volnának ezután a továbbképző tanfolyamok dán vagy németalföldi mintára, ahol elemi ismeretekkel bírók számára nyújtatnék alkalmat további ismeretek elsajátítására, főképp természetesen a Magyar állam intézményeit, berendezéseit illetőleg.

Így helyezkedne el, bevezetőleg az intézmények tulajdonképpeni nevelő hatása mellé, az elme politikai ismeretekkel való előleges fejlesztése, ami azután ily irányú műveltséggel bíró nemzedéket teremtve, visszahatna magukra az intézményekről táplált felfogások javulására, olyképp, hogy az intézményeket ismereteiknél fogva helyesebben felhasználni tudók, jobb eredményeket érven el, nagyobb tiszteletben részesítenék azokat s ezzel az intézmények mind több polgár előtt válván tiszteltebbé, fokozottabb jószágúvá, az intézmények maguk is felöltenék a nevelőhatás kritériumait, az állami élet viszonyait illetőleg.

Az állampolgári nevelés politikai tartalma, a nemzet országoló életének magasabb színvonalra emelése, így két oldalról is előmozdítatnék; az állampolgári ismeretek tanítása és az intézmények nevelő hatásának oldaláról.